

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

Cilt/Volume: 4 Sayı/Issue: 1 (Haziran/June 2021): 154-172

**Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir: Hayatı,
Eserleri ve Görüşleri**

*Life, Works and Thoughts of a Contemporary Nuşayrî Scholar: ‘Abd
al-Raḥmān al-Khayyir*

Ahmet Sonay

Dr., T.C. Milli Eğitim Bakanlığı
Dr., Republic of Turkey Ministry of National Education
Adana, Turkey
ahmet_sonay@hotmail.com
orcid.org/0000-0001-9913-1809

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 5.04.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 10.06.2021

Yayın Tarihi/Pub Date: 30.06.2021

<https://doi.org/10.52637/kiid.910116>

Atıf/Cite as

Sonay, Ahmet. “Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir: Hayatı, Eserleri ve Görüşleri”. *Kocatepe İslâmi İlimler Dergisi* 4/1 (Haziran 2021), 154-172.

Sonay, Ahmet. “Life, Works and Thoughts of a Contemporary Nuşayrî Scholar: ‘Abd al-Raḥmān al-Khayyir”. *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 4/1 (June 2021), 154-172.

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by

Afyon Kocatepe University, Afyonkarahisar, 03100, Turkey.
kiid@aku.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>

Bu eser [Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) ile lisanslanmıştır.

Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir: Hayatı, Eserleri ve Görüşleri

Öz

Nusayrîler adıyla tanınan Arap Alevîlerinin 20. asırda Suriye’de dikkat çekici bir dinî-kültürel canlanma yaşadıkları gözlenmektedir. Söz konusu canlanmanın zuhur etmesinde çeşitli âmiller etkili olmakla birlikte din adamlarının üstlendiği aktif rol gözden kaçırılmamalıdır. Bu din adamlarından biri de ilmî-edebî şahsiyetiyle öne çıkan Şeyh Abdurrahmân el-Hayyir’dir. Hayyir, gerek Arap Alevîlerinin dinî-siyasî kararlarına yön veren kanaat önderlerinden biri olması, gerekse bu ekolün sosyal, kültürel ve dinî hayatını “içeriden biri” sıfatıyla dikkatli bir şekilde gözlemleyerek eserlerine yansıtması bakımından önemli bir isimdir. 1904 yılında Lazkiye’ye bağlı Kırdâha beldesinde doğan Hayyir, başta Şeyh Süleyman el-Ahmed (ö. 1942) olmak üzere dönemin önde gelen âlimlerinden çok iyi bir eğitim almış, genç yaşında ilmi ve zekâsıyla temayüz etmiştir. 1924’ten 1943’e kadar çeşitli medreselerde öğretmenlik yaptıktan sonra 1950’li yılların ortalarında Dımaşk’a taşınmıştır. Dımaşk Radyosu’nda yayınlanan “Min Nidâi’l-Îmân” adlı programı sayesinde ün kazanmış, bu sayede İslâm dünyasından çok sayıda fikir adamıyla irtibat kurarak ufkunu genişletmiştir. Hafız el-Esed döneminde yıldızı parlamış, İslâm mezheplerinin birbirine yaklaştırılması projesinde aktif bir rol üstlenmiştir. Arap Alevîlerini dinî-siyasî ortamlarda liyakatle temsil etmiş, onlara yöneltilen suçlamaları ilmî bir üslupla çürütmüştür. Tartus, Humus, Sâfîta, Lazkiye ve Dımaşk’ta Arap Alevîlerinin yaşadığı mıntikalarda çok sayıda mescidin inşa edilmesine öncü olmuştur.

1986 yılında Dımaşk’ta vefat eden ve toprağa verilen Hayyir, ardında çok sayıda matbu ve mahtut eser bırakmıştır. Matbu eserleri arasında en çok dikkat çekenler, Arap Alevîlerinin öğretisi ve ortadaki durumu hakkındaki ‘Akîdetunâ ve vâki’unâ nahnu’l-Müslimîn el-Ca’feriyyîn el-‘Aleviyyîn ve Suriye asıllı akademisyen Şâkir Mustafa’nın Arap Alevîlerine ilişkin sorularını cevaplandığı *er-Red ‘ala’d-Düktûr Şâkir Mustafa*’dır. Mahtut eserleri arasında en önemli olanı ise *Min Talâi’i’n-nahdati’l-edebiyye fî muhâfazati’l-Lâzikiyye*’dir. Elli yıllık çalışmanın ürünü olan bu eser, 19. ve 20. asırlarda Suriye sahilinde yaşayan ve sayıları yüzü bulan Arap Alevî âlim ve ediplerin biyografilerini sunmakta, edebiyatlarından ve şiirlerinden çeşitli hacimlerde örneklere yer vermektedir.

Hayyir, eserlerinde Usûlî-Îmâmî bir âlim görüntüsü çizmiştir. Onun Arap Alevîliğini Usûlî İmâmîlikle özdeşleştiren yaklaşımı, Arap Alevî kimliği buharlaştırdığı için ekolün içerisinden bazı sert eleştirilerle karşılaşmıştır. Ancak bu yaklaşımı sergileyen tek kişi o değildir. Zira 1972 yılında Hayyir’in de aralarında bulunduğu 80 Arap Alevî âlimin imzaladığı “Beyânu ‘Akîdeti’l-Müslimîn el-‘Aleviyyîn” adlı bildirgede aynı yaklaşım görülmektedir. Bu durumda söz konusu âlimlerin Alevîliklerini değil de onları bu yaklaşımı sergilemeye sevk eden sebebi sorgulamak daha doğrudur. Muhtemelen onlar yaşanan olağanüstü siyasî ve sosyal gelişmelere bakarak Arap Alevîliği tarihinin hassas bir merhaleden geçtiğini düşünmüşler, ekolün haklarını layıkıyla savunabilmek için Şâ’nın en büyük ve organize kolu olan Usûlî İmâmîyye ile özdeş görünmekten daha iyi bir seçenek bulamamışlardır. Arap Alevî kökenli Hafız el-Esed’in 1971 yılında Suriye devlet başkanı olmasıyla birlikte Alevîlere yönelik yoğun bir karalama kampanyası başlayınca bu görüş daha fazla ağırlık kazanmıştır. Bahsi geçen bildirgenin 1972 tarihli olması, bu bağlamda manidardır. Bildirgenin önsözünün Hasan Mehdî eş-Şîrâzî tarafından yazılmış olması, içeriğinin Usûlî İmâmîyye tarafından tasvip edildiğini göstermektedir. Hayyir, teşbih ve tescimi reddetmiş, bâtına ve te’vile sıcak bakmamış, tenâsüh fikrini ikna edici bulmamıştır. İslâm mezheplerini birbirine yaklaştırma projesinin aktif yöneticilerinden biri olması bakımından diğer ekollerle tartışmaya girmemiş, eserlerinde uzlaştırıcı ve ılımlı bir dil kullanmıştır.

Bu makale, Hayyir’in hayatını, eserlerini ve görüşlerini konu edinmiş, bu suretle Suriye özelinde Arap Alevîlerinin 20. asırdaki dinî-kültürel yapısına belli bir açıdan ışık tutmayı amaçlamıştır. Makalede deskriptif yöntem takip edilmiş, ayrıca Hayyir ve fikirleri üzerinde derinleşmeye gayret gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Mezhepleri Tarihi, İmâmiyye, Nusayrîlik, Arap Alevîliği, Abdurrahmân el-Hayyir.

Life, Works and Thoughts of a Contemporary Nuşayrî Scholar: ‘Abd al-Rahmân al-Khayyir

Summary

‘Alawites, commonly referred to as Nusayrîs, go through a remarkable religious-cultural revival in Syria in the 20th century. The active role of the ‘Alawite religious leaders have been important factors contributing to this revival. One of the important religious figures is Sheikh ‘Abd al-Rahmân al-Khayyir, who stands out as a religious and literary personality. He played an important role in formulating religio-political decisions of the ‘Alawite community. As a careful observer of his time, al-Khayyir reflects on many aspects of the social, cultural and religious life of his community in his works with an "insider" perspective.

Al-Khayyir was born in 1904 in Qirdâha/Latakia and received a good education from the leading scholars of his time, such as Sheikh Süleyman al-Ahmed (d. 1942). Already at a young age, Al-Khayyir stood out for his knowledge and intelligence among others. After teaching in various madrasas from 1924 until 1943, he moved to Damascus in the mid-1950s. He attained the fame from a program named "*min nidâ al-imân*" broadcast that he participated in Damascus Radio, which introduced him to larger intellectual networks of the Islamic world. During the Hafez al-Assad period, his star shone further and he became an active participant in the project of the ‘unification of Islamic sects’. He represented the ‘Alawites in religious-political arenas and repelled the accusations against them. He pioneered the construction of a number of mosques in areas where ‘Alawites live, namely in Tartus, Homs, Sâfitâ, Latakia and Damascus.

Al-Khayyir died in 1986 in Damascus. He left behind many works both in print and manuscript. Among his printed works, the most important ones are *‘Aqîdatunâ wa wâqî’unâ nahnu al-muslimin al-jafariyyin al-alawîyyin*, *al-Radd ‘alâ al-duktûr shâkir muşţafâ’*. His most important works in manuscript form is *Min talâi’ al-nahḍa al-adabiyya fî muḥâfazat al-Ladhiqiyya*. The work is a product of fifty years of his efforts, which compiles the biographies of ‘Alawite scholars who lived on the Syrian coast in the 19th and 20th centuries, and includes samples from their literary writings and poems.

Al-Khayyir presented himself as an Uşûlî-İmâmî scholar in his works. His approach, which equates ‘Alawi doctrine with Uşûlî-İmâmîsm, met with harsh criticism from within the ‘Alawi community, for it was said to diminish the value of the ‘Alawi identity. However, he was not the only one who took this approach. The declaration named "*Bayânu ‘aqîdat al-muslimin al-alawîyyin*" signed by 80 ‘Alawite scholars in 1972 presented a similar attitude. On this point the reason that induced all these scholars to adopt this approach should be evaluated differently. It can be taken as an indication that the ‘Alawîs at the time considered it as an opportunity to be identified with the Uşûlî-İmâmîyya, the largest and organized branch of the Shia, in order to properly defend the rights of their community. In 1971 ‘Alawîs came under heavy criticism because of Hafez al-Assad’s ‘Alawite origins as the new president of Syria. It is against this context that the declaration signed in 1972 should be assessed. Ḥasan Mahdî al-Shîrâzî wrote the foreword to the declaration as an indication of Uşûlî-İmâmîyya’s approval of it. Al-Khayyir refused *tashbîh* and *tajsîm*, and was not in favor of *bâtinî* interpretations of religion. Since he was one of the active directors of the project of unifying Islamic sects, he used a conciliatory and moderate language in his works and avoided polemics.

This article focuses on his life, works and views and thus aims to shed light on the religious-cultural milieu of the ‘Alawite community in Syria in the 20th century. The descriptive approach is adopted as the method of this article, refraining from subjective judgments as much as possible. In addition, the article aims to scrape the surface of the subject matter and to engage with the primary sources to allow a deeper understanding of al-Khayyir's thoughts.

Keywords: History of Muslim Sects, Imâmiyya, Nusayrîs, Arab ‘Alawites, ‘Abd al-Rahmân al-Khayyir.

GİRİŞ

Fransızlar 1920’den 1946’ya kadar hüküm sürdükleri Suriye’den ayrılırken, burada yaşayan Nusayrîler¹ ya da diğer adlarıyla Arap Alevîleri,² maddî ve manevî açıdan ürkütücü bir yoksulluk içindeydiler.³ Ancak tüm olumsuzluklara rağmen Arap Alevî toplum gelişime açıktı. Çünkü gelişim için gerekli olan iki silaha yani fitrî zekâyâ ve ilim tahsil etme arzusunun sahipti. Sahadaki gözlemlerine dayanarak bu tespiti yapan Usûlî âlim Şeyh Habîb Âl İbrâhim (ö. 1965), Arap Alevî toplumunun insanlık camiasında parlak bir geleceği ve seçkin bir konumu olacağı beklentisini taşıyordu.⁴ Zaman bir bakıma onu haklı çıkardı. Nitekim Şeyh Habîb’in tespitinden birkaç on yıl sonra Arap Alevîleri maddî ve manevî açıdan toparlanmışlar ve çok sayıda tabip, mühendis, şair, edip, din âlimi vb. yetiştirerek medenî hayata iştirak etmişlerdir.⁵

Arap Alevîlerinin 20. asırda Suriye’deki dinî-kültürel canlanmasında çeşitli âmiller etkili olmuştur. Batıdan esen ilim rüzgârı, matbaaların yaygınlaşması sayesinde kitaplara ulaşabilmenin kolaylaşması, okulların sayısının artması ve Suriye’nin bağımsızlığına kavuşması gibi âmiller bu çerçevede zikredilebilir. Bununla birlikte Arap Alevî din adamlarının bu hususta oynadığı kilit rolü fark etmemek mümkün değildir.⁶ Söz konusu din adamları arasında Şeyh Abdurrahmân el-Hayyir edip, âlim, tarihçi, eğitimci, muslih, vaiz ve münekkit kimliğiyle dikkat çekmektedir. Üretken bir müellif olan Hayyir, eserlerinde Suriye’deki Arap Alevî toplumunun 20. asırdaki sosyo-kültürel değişimini, din anlayışını, diğer dinî gruplarla ilişkisini, kendini tanıtmaya ve savunma biçimini ilmî bir üslupla kaleme almıştır. Dolayısıyla onun hayatı, eserleri ve görüşlerine vâkıf olmak, özelde İslâm mezhepleri tarihçileri için, genelde ise konuya ilgi duyan herkes için önem arz etmektedir. Makalemiz Hayyir’in hayatını, eserlerini ve görüşlerini konu edinmiş, bu suretle Arap Alevîliğinin 20. asırda Suriye’deki seyirinin aydınlatılmasına katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Makalede İslâm Mezhepleri Tarihi’nde sıkça kullanılan deskriptif yöntem esas alınmış, Hayyir ve fikirleri üzerinde derinleşmeye gayret edilmiştir. Temelde Hayyir’in eserlerinden faydalanılmakla birlikte konu hakkında tamamlayıcı bilgiler içeren kitaplara da başvurulmuştur. Bu çerçevede en başta Mahmûd es-Sâlih’in *en-Nebeü’l-yakîn ‘ani’l-Aleviyyîn*, Esad Ali el-Âsî’nin *el-Aleviyyûn târîhen ve mezheben*, Muhammed Havende’nin *Târîhu’l-Aleviyyîn ve ensâbuhum*, Muhammed Emîn Gâlib et-Tavîl’in *Târîhu’l-Aleviyyîn*, Hâmid Hasan’ın *Sâlih el-Ali sâiren ve şâ’iren* ve Abdullatîf el-Yûnus’un *Sevretü’s-Şeyh Sâlih el-Ali* adlı kitaplarını saymak gerekir. Zira Arap Alevîlerinin tarihi ve öğretisine ilişkin bu kitaplar, bu ekole mensup yazarların kalemlerinden çıkmaları bakımından birinci derecede önem arz etmektedir. Bu kitapların yanı sıra, Hayyir’in hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren Iraklı akademisyen Muhammed Saîd et-Tarîhî’nin *Me’âlimu’s-Şâm ve a’lâmuhâ’sı* ve Arap Alevîleriyle Usûlî İmâmîler arasındaki ilişkiyi inceleyen Lübnanlı akademisyen Hıdır Muhammed Nebhâ’nın *Cebelü’l-Aleviyyîn ve Cebelü ‘Âmil*’i de bu makalede başvurulan başlıca kaynaklar arasında yer almıştır.

¹ Nusayrîler, zaman içerisinde menfî bir anlam yüklenen bu ad yerine Alevîler adını kullanmayı tercih etmektedirler. Bu tercih, Nusayrî kanaat önderleri tarafından 1936 yılında Lazkiye’nin Kırdâha beldesinde toplanan kongrede karara bağlanmıştır. bk. Mahmûd es-Sâlih, *en-Nebeü’l-yakîn ‘ani’l-Aleviyyîn* (Lazkiye: Dârü’l-Mürsât, 1417/1997), 26.

² Hayyir, eserlerinde Nusayrîlerin Alevîler olarak adlandırılması gerektiği üzerinde ısrarla durmuş ve hep bu adı kullanmıştır. Hayyir’in üzerine odaklandığımız için biz de makalemizde Alevîler adını kullanmayı uygun gördük. Ancak söz konusu Alevîlerin Anadolu Alevîlerinden ayrıt edilebilmeleri için adlarının önüne “Arap” ifadesini ekledik.

³ Abdurrahmân el-Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki’unâ nahnu’l-Müslimîn el-Ca’feriyyîn el-Aleviyyîn* (Dımaşk: Kütüb Zâtü Fâide, 1414/1994), 70.

⁴ Hıdır Muhammed Nebhâ, *Cebelü’l-Aleviyyîn ve Cebelü ‘Âmil* (Beyrut: Menşûrât Dıfâf, 1434/2013), 47-48.

⁵ Nebhâ, *Cebelü’l-Aleviyyîn ve Cebelü ‘Âmil*, 48.

⁶ Söz konusu din adamları ve faaliyetleri hakkında bk. es-Sâlih, *en-Nebeü’l-yakîn*, 197-212.

1. HAYATI

Abdurrahmân el-Hayyir 1904 yılında Lazkiye'ye bağlı Kırdâha beldesinde doğdu. Babası, zühdünden dolayı "Derviş" lakabıyla şöhret kazanan Şeyh Muhammed b. Edîb b. Saîd b. Ali el-Hayyir'dir. Dinî bir çevrede, ilim ve edebiyatla iştigal eden bir ailede yetişen Hayyir, beş yaşında okula başladı. Okuma, yazma ve tecvit öğrendikten sonra dokuz yaşına geldiğinde Kırdâha'daki Reşâdiyye medresesinde eğitimine devam etti. Burada geçirdiği iki senenin ardından, I. Dünya Savaşı'nda yayılan veba nedeniyle bahsi geçen medrese kapandı. Savaş bittikten sonra Arap Alevîlerinin faziletli şeyhlerinden ve üstatlarından seçkin bir grubun Bânyâs'a bağlı Annâze Köyü'nde kurduğu dinî bir medreseye intisap etti. Bu medresede Arap dili ve edebiyatı ile Ca'ferî fikhını tahsil etti.⁷ Şeyh Sâlih el-Ali'nin (ö. 1950) Lazkiye ve Tartus'ta Fransız işgaline karşı 1918-1920 yılları arasında verdiği silahlı mücadeleye⁸ katıldı.⁹ 1920 ile 1921 yıllarında, ünü dört bir tarafa yayılmış olan, Dımaşk'taki Arap İlim Cemiyeti'nin müstakbel üyelerinden Allâme Şeyh Süleyman el-Ahmed'in¹⁰ yanında İslâm fikhı, meânî, beyan, bedî' ve mantık ilimlerini öğrendi. Hadis, fıkıh ve tefsir öğrenimine 1922 yılında Şeyh Ali Abbâs'ın Kırdâha'da açtığı özel medresede devam etti. Bu arada mükemmel derecede Fransızca öğrendi.¹¹

Hayyir 1924 yılında Sâfîtâ beldesinin Şeyh Yunus Köyü'nde öğretmenlik hayatına başladı. 1925 yılında aşiret taassubuna, cehalete ve yoksulluğa karşı mücadele vermek amacıyla "Lâ Tâifiyye" adlı bir dernek kurdu. 1927 yılında Lazkiye'de el-Câmi'u'l-Cedîd medresesinde öğretmenlik yaptı. Bir sene sonra Kırdâha medresesine müdür olarak atandı. Çok sayıda okul değiştirmesi, iltizam ettiği ıslah ve aydınlatma görevinin zorluğundan kaynaklanmaktaydı.¹² 1930 yılında Tartus'un köylerinden Birummânetü'l-Meşâih'te Tehzîbiyye medresesini tesis etti. 1933'teki evliliğini müteakiben önce Haffe'deki Bâbu'l-Cenne, sonra da Lazkiye'deki et-Techîz medreselerinde görev yaptı. 1937-1938 yıllarında Tartus'ta Dr. Vecih Muhyiddîn'in (ö. 1939) editörlüğünde yayımlanan *en-Nahda* adlı dergide Arap Alevî uyanışının tarihçesini yazdı.¹³ Boğazındaki rahatsızlık sebebiyle 1943 yılında görevinden istifa etti.¹⁴

Hayyir'in dinî alandaki asıl faaliyetleri 1950'li yılların başında başladı. O tarihlerde Usûlî İmâmîlerin merci-i taklidi olan Seyyid Muhsin et-Tabâtabâî el-Hekîm'in (ö. 1970) Suriye Alevîleri ile irtibat kurmakla görevlendirdiği Şeyh Habîb Âl İbrâhim, görevi doğrultusunda Lazkiye'ye gelerek Arap Alevî din adamlarıyla görüştü.¹⁵ Görüştüğü kişiler arasında Hayyir de vardı. Yüzyıllar süren siyasî baskıdan ve bu baskının yol açtığı siyasî, ekonomik ve kültürel felaketlerden¹⁶ yeni yeni kurtulmaya başlayan Arap Alevîleri, o esnada

⁷ Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki'unâ*, 103.

⁸ Suriye'nin saygın Arap Alevî âlim ve şairlerinden olan Şeyh Sâlih'in Fransız işgaline karşı verdiği vatan mücadelesi hakkında bk. Hâmid Hasan, *Sâlih el-Ali sâiren ve şâ'iren* (Dımaşk: Dârü Mecelleti's-Sekâfe, 1393/1973), 42-60, 78-88, 118-143; Abdullatîf İbrâhim, *ed-Divân* (Dımaşk: Matba'atu'l-Kâtibi'l-Arabî, 1399/1979), 188-190; es-Sâlih, *en-Nebeü'l-yakîn*, 187-188; Muhammed Havende, *Târîhu'l-'Aleviyyîn ve ensâbuhum* (Beyrut: Dârü'l-Mehecce'ti'l-Baydâ', 1425/2004), 248-263; Abdullatîf el-Yûnus, *Sevretü's-Şeyh Sâlih el-Ali* (Dımaşk: Dârü'l-Yakzati'l-'Arabiyye, 1426/2005), 21-234.

⁹ Muhammed Saîd et-Tarîhî, *Me'âlimu's-Şâm ve a'lâmuhâ (Târîhu't-teşeyyu' fi bilâdi's-Şâm)* (Beyrut: Dârü'r-Râfideyn, 1431/2010), 3/218.

¹⁰ Hakkında geniş bilgi için bk. Abdullatîf Sa'ûd – Muhammed Hasan Şaban, *Hayâtu's-Şeyh Süleyman el-Ahmed* (Lazkiye: y.y., 1405/1985), 1-30; Ali Süleyman el-Ahmed, *el-İmâm eş-Şeyh Süleyman el-Ahmed* (Dımaşk: Dârü'l-Ferkad, 1431/2010), 17-37, 61-89, 103-115, 187-223.

¹¹ Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki'unâ*, 103.

¹² Tarîhî, *Me'âlimu's-Şâm ve a'lâmuhâ*, 3/218.

¹³ Tarîhî, *Me'âlimu's-Şâm ve a'lâmuhâ*, 3/219.

¹⁴ Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki'unâ*, 104.

¹⁵ Nebhâ, *Cebelü'l-'Aleviyyîn ve Cebelü 'Âmil*, 45.

¹⁶ Hayyir'in akrabası olan Muhammed Hamdân el-Hayyir, 1930 yılında Dımaşk gazetelerinden *el-Kabes'te* yayımlanan vatanî kasidesinde Arap Alevîlerinin yüzyıllar boyunca yaşadıkları çileleri güçlü bir dille tasvir etmiştir. bk. Muhammed Hamdân el-Hayyir, *ed-Divân* (Dımaşk: y.y., 1427/2006), 342-343.

medenî dünyayı selamlamayı arzuluyorlardı.¹⁷ Bu açıdan, kendilerine en yakın dinî grup olan Usûlîlerin uzattığı yardım elini -belki de buradaki asıl amacın Arap Alevîliğini Usûlî İmâmîlik potasında eritmek olduğunu sezemedikleri için- seve seve kabul ettiler. Bu temasın neticesinde 1952 yılında Lazkiye’de Ca’ferî İslâm Cemiyeti kuruldu.¹⁸ Hayyir, cemiyetin genel sekreteri seçildi.¹⁹ Ancak dönemin siyasileri bu cemiyeti tehlikeli buldu ve Hayyir’i tutuklayarak kitaplarına ve yazılarına el koydu. Hayyir bir süre sonra Suriye sahilini terk edip Dımaşk’a yerleşmek zorunda kaldı.²⁰ 1956’dan 1963’teki emekliliğine kadar Dımaşk’ta bir tütün fabrikasında kâtip olarak çalıştı. Emekliliğinden sonra Evkaf Bakanlığı’nda din müderrisi sıfatıyla görev yaptı.²¹ Dımaşk Radyosu’nda yayınlanan “Min Nidâi’l-İmân” adlı programı sayesinde ün kazandı. Bu sayede Kilikya, Suriye sahili, Trablus, Cebel Âmil, Irak, İran ve Mısır’a uzanan coğrafyada fikir adamlarıyla irtibat kurdu ve ufkunu genişletti.²²

Hafız el-Esed’in 1971 yılında Suriye devlet başkanı olmasıyla²³ Hayyir daha rahat bir çalışma ortamına kavuştu. Esed’in yakın çevresinde yer alan Hayyir,²⁴ 1971 yılında Rabat’ta Uluslararası Aile Planlaması Federasyonu’nun gerçekleştirdiği, İslâm’ın kürtaj ve kısırlaştırmaya bakışının tartışıldığı konferansta Suriye âlimlerini temsil etti. Tartus, Humus, Sâfîtâ, Lazkiye ve Dımaşk’ta çok sayıda mescidin inşa edilmesine öncü oldu. Suriye, Mısır, Irak, Lübnan, Cezayir, Somali ve İran’dan çok sayıda âlimle dinî, fikhî ve felsefî konularda müzakerede bulundu ve mektuplaştı.²⁵ 1986 yılında Dımaşk’ta hayata gözlerini yumdu. Vasiyeti gereği Seyyide Zeyneb Kabristanı’nda defnedildi.²⁶ Vefatından bir sene sonra, Suriye basınından *es-Sevre* gazetesinin 18 Haziran 1987 tarihli baskısında şu haber yer aldı:

18 Haziran 1986 tarihinde, ağır bir kalp krizi sonucunda merhum Allâme Abdurrahmân el-Hayyir Dımaşk’ta vefat etmişti. Vefatıyla birlikte bilgisi geniş bir âlimi kaybettik. O, âlimlerin ve fikir-edebiyat adamlarının takdirini kazanmış bariz bir edipti. Aynı zamanda bir toplum bilimci, eğitmen, dil bilgini, hücceti güçlü ve müsamahakâr bir din adamıydı.²⁷

Lübnan basınından *es-Sefîr* gazetesi ise 8 Temmuz 1987 tarihli baskısında şu habere yer verdi: “Birkaç gün önce, çağdaş Suriye tarihinin bariz simalarından biri olan, gençliğinden beri cehalete karşı ilim sancağını yükseltmeye ve her türlü hizipçiliği dışlamaya gayret eden Allâme Şeyh el-Hayyir, vefatının birinci yıl dönümünde anıldı.”²⁸ Yine Lübnan basınından *et-Teyyârü’l-Cedîd* gazetesi 30 Eylül 1987 tarihli baskısında el-Hayyir’i şöyle andı:

Kısa süre önce Dımaşk’ta büyük Allâme Şeyh Abdurrahmân el-Hayyir’in vefatının birinci yıl dönümü ihya edildi. İmam Ca’fer es-Sâdık Mescidi’nde düzenlenen anma toplantısına Arap-İslâm dünyasından resmî ve sivil heyetler katıldı. Allâme el-Hayyir’in en temiz ve şerefli sıfatları şahsiyetinde topladığını, İslâm düşüncesini ve Ca’ferî fikhini canla başla savunduğunu belirtmemiz gerekir.²⁹

¹⁷ Arap Alevîlerinin tarihi hakkında yakın zamanda yayımlanan akademik bir çalışma için bk. Stefan Winter, *A History of the Alawis (From Medieval Aleppo to the Turkish Republic)* (Princeton: Princeton University Press, 2016).

¹⁸ Nebhâ, *Cebelü’l-Aleviyyîn ve Cebelü Âmil*, 49.

¹⁹ Nebhâ, *Cebelü’l-Aleviyyîn ve Cebelü Âmil*, 52.

²⁰ Tarîhî, *Me’âlimu’s-Şâm ve a’lâmuhâ*, 3/219.

²¹ Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki’unâ*, 104.

²² Tarîhî, *Me’âlimu’s-Şâm ve a’lâmuhâ*, 3/219.

²³ Hafız el-Esed’in 1971-2000 yılları arasında süren yönetimi hakkında yapılan müstakil bir çalışma için bk. Hâşim Osman, *Târîhu Süriyye el-hadîs (‘Ahdu Hâfız el-Esed)* (Beyrut: Riyâd er-Reyyis li’l-Kütüb ve’n-Neşr, 1435/2014). Ayrıca Suriye’nin modern tarihine ilişkin akademik bir çalışma için bk. Kemâl Dîb, *Târîhu Süriyye el-mu’âsir* (Beyrut: Dârü’n-Nahâr, 1433/2012).

²⁴ Abdurrahmân el-Hayyir, *er-Red ‘ala’d-Düktûr Şâkir Mustafa* (Dımaşk: Kütüb Zâtü Fâide, 1416/1996), 119.

²⁵ Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki’unâ*, 104.

²⁶ Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki’unâ*, 106.

²⁷ Hayyir, *er-Red ‘ala’d-Düktûr Şâkir Mustafa*, 130.

²⁸ Hayyir, *er-Red ‘ala’d-Düktûr Şâkir Mustafa*, 130.

²⁹ Hayyir, *er-Red ‘ala’d-Düktûr Şâkir Mustafa*, 130.

2. ESERLERİ

Üretken bir yazar olan Hayyir'in yayımlanmış eserleri şunlardır:³⁰

1. *Kitâbu's-Salât ve's-siyâm vifka'l-mezhebi'l-Ca'ferî*: Ca'ferî mezhebine göre namaz ve orucu anlatan bir eserdir. İlk baskısı 1963 yılında çıkmış, daha sonra defalarca basılmıştır. Kitabın girişinde Hüseyin Mekkî el-Âmilî'nin şu ifadeleri dikkat çekmektedir: "Bu değerli risaleyi gözden geçirdim ve üzerinde bazı düzeltmeler yaptım. Bu haliyle risale, İmam el-Hekîm'in (Allah ömrünü uzatsın) fetvalarına uygundur. Onunla amel etmek inşâallah caizdir."³¹ Hayyir, risalesini Usûlî İmâmî bir mercie onaylatmakla Arap Alevîlerinin İmâmîyye semsiyesi altında yer aldığını ispatlamak istemiş olabilir. Nitekim Şam diyarındaki bazı çevreler, bugün olduğu gibi o zaman da Arap Alevîlerini İslâm dışı bir grup olarak görüyorlardı. Hayyir muhtemelen bu algıyı kırmak için Usûlî İmâmî âlimlerin desteğine ihtiyaç olduğunu düşünüyordu.

2. *Nakd ve takrîz kitâb Târîhi'l-'Aleviyyîn*: Muhammed Emîn Gâlib et-Tavîl'in Türkçeye de çevrilen³² *Târîhu'l-'Aleviyyîn* adlı kitabının ilmi eleştirisidir. 1966 yılında kaleme alınan bu eleştiriler birçok defa *Târîhu'l-'Aleviyyîn* ile birlikte yayımlanmıştır.³³ Hayyir, tarihi keyfine göre yazmakla suçladığı³⁴ Tavîl'in çok sayıda yanlışını eleştirileri vasıtasıyla düzeltmektedir. İlmî değer taşıyan bu eleştirilere Türkçe çeviride yer verilmemesi kanaatimizce büyük bir eksikliktir.

3. *Tuhfetü'l-mü'min*: Cuma günü ile Receb, Şaban ve Ramazan aylarının faziletleri hakkındadır.³⁵

4. *Min Nidâi'l-îmân*: Hayyir'in Şam Radyosu'ndaki dinî konuşmalarını içermektedir. İlk defa 1971 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır. Daha sonra birçok baskısı yapılmıştır.³⁶

5. *'Akîdetunâ ve vâki'unâ nahnu'l-Müslimîn el-Ca'feriyyîn el-'Aleviyyîn*: İlk baskısı 1972 yılında yapılan eser, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Hayyir giriş kısmında³⁷ eseri yazma sebebini açıklamaktadır. Açıklamasına göre kendisi Dimaşk'ta yaşadığı yaklaşık çeyrek asırlık süre zarfında Suriye ve Lübnan'ın birçok şehrini, Mekke ve Medine'yi, ayrıca Rabat'ı ziyaret etme fırsatı bulmuş, bu vesileyle Müslüman ve gayrimüslim çok sayıda fikir adamıyla tanışmıştır. Onların, mezhepsel taassupla yazılan kitaplardan etkilenerek ve bazı cahil Arap Alevîlerinin sözlerini esas alarak "Arap Alevîleri Müslüman değildir" şeklinde bir kanaate sahip olduklarını görmüştür. Bu kanaati değiştirmek üzere verdiği mücadele çerçevesinde çeşitli münazaralar yapmış ve yazışmalarda bulunmuş, uygun bir dille ve sağlam kanıtlarla Arap Alevîlerinin Ca'ferî mezhebine mensup Müslümanlar olduklarını, aralarında kendilerine İslâmî bilgileri, ibadetleri ve muamelatı öğreten âlimlerin varlığını, onların tıpkı diğer İmâmî-İsnâaşerî Müslümanlar gibi Ca'ferî fıkıh kitaplarına itimat ettiklerini ortaya koymuştur. Kendisinin bahsi geçen çabaları, diğer Arap Alevî din adamlarının son elli yılda yayımladıkları eserler, ayrıca âlimlerle hayırseverlerin işbirliğiyle şehirlerde ve köylerde kurulan onlarca mescit sayesinde çok sayıda fikir adamı, Arap Alevîleri hakkındaki iftiraların³⁸ yalan olduğuna ve Arap Alevî din adamlarının çeşitli münasebetlerle ilan ettikleri

³⁰ Hayyir'in matbu ve mahtut eserlerinin listesi için bk. Hayyir, *'Akîdetunâ ve vâki'unâ*, 105.

³¹ Abdurrahmân el-Hayyir, *Kitâbu's-Salât ve's-siyâm vifka'l-mezhebi'l-Ca'ferî* (Dimaşk: Matba'atu'l-İnşâ, 1387/1967), 1.

³² Muhammed Emîn Gâlib et-Tavîl, *Arap Alevîleri Tarihi*, çev. İsmail Özdemir (Ankara: Karahan Yayınevi, 2012).

³³ Abdurrahmân el-Hayyir, "Nakd ve Takrîz", *Târîhu'l-'Aleviyyîn*, mlf. Muhammed Emîn Gâlib et-Tavîl (Beyrut: Dârü'l-Endülüs, 1979), 5-64.

³⁴ Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktür Şâkir Mustafa*, 30.

³⁵ Abdurrahmân el-Hayyir, *Tuhfetü'l-mü'min* (Dimaşk: y.y., 1385/1966).

³⁶ Abdurrahmân el-Hayyir, *Min Nidâi'l-îmân* (Dimaşk: Dârü'l-Meccd, 1405/1985).

³⁷ Hayyir, *'Akîdetunâ ve vâki'unâ*, 15-18.

³⁸ Bunlardan bazıları ve bunlara yazılan reddiyeler hakkında bk. Hâmid Hasan, *Vechen li vech emâme't-târîh* (Dimaşk: Matba'atu 'İkrime, 1412/1992); Yûsuf Halîl Muhammed, *el-Enbâu'l-hafiyye 'ani's-Şî'ati'l-'Aleviyye* (Beyrut: ed-Dârü'l-İslâmiyye, 1416/1996); Hüseyin Muhammed el-Mazlûm, *el-Müslimûn el-'Aleviyyûn beyne müftereyâtî'l-aklâm ve cevri'l-hükkâm* (Beyrut: Dârü'l-Mehecce'ti'l-Baydâ, 1420-1422/1999-2001).

beyanların doğruluğuna kanaat getirmiştir. Hayyir hak yolunda cihadın sürekli ameli gerektirmesine ilaveten Arap-İslâm ülkelerinden çeşitli fikir adamlarının konuya ilişkin daha fazla delil talep etmeleri sebebiyle dinî, vatanî ve toplumsal bir vazife olarak böyle bir eser yazdığını belirtir. Eserin son yıllarda Siyonistlerin, emperyalistlerin, ateistlerin ve fırsatçıların ümmetin birliğini bozmak maksadıyla uydurdukları yalanlara kesin bir reddiye olduğunu ifade eder. Eseri “Akîdetunâ” ve “Vâki’unâ” adlı iki bölüme ayırmasının sebebini ise şöyle açıklar: “Sıradan okuyucunun zihninde, kahredici şartların dayattığı ortadaki acı durumumuzla bilinçli ve basiretli insanlarımızın tutunduğu akidenin birbirine karıştırılmaması için bu kısa risaleyi iki bölüme ayırdım.”³⁹

Hayyir eserin birinci bölümünde din, iman ve İslâm terimlerini tanıtır ve İslâm dininin ahkâmını usûl ve furû’ olmak üzere iki başlıkta anlatır.⁴⁰ Bölümün sonunda, daha önce Arap Alevîlerine atılan iftiralara karşı ekolün din adamlarının yayımladıkları bildirgelere, açtıkları medreselere, kurdukları mescitlere, Usûlî İmâmî âlimlerle yazışmalarına değinir.⁴¹ Bu kısım, tarihsel ve dinî açılardan önemli malumat içermektedir.

Hayyir eserin ikinci bölümünde⁴² örnekler vererek İslâm mezheplerinde yaşanan dejenerasyona dikkat çeker ve bu dejenerasyondan Arap Alevîlerinin de pay aldığını belirtir. Ona göre dejenerasyonun sebepleri, birbirine geçmiş sorunlar yumağıdır. Bunları ancak tarih ve sosyoloji ilimlerinde derinleşenler ihata edebilirler. Bu sorunların başında, birbirini takip eden kötü yönetimler ve mezhepsel taassup gelmektedir.⁴³

6. *er-Red ‘ala’d-Düktûr Şâkir Mustafa*: Suriyeli tarihçi Dr. Şâkir Mustafa’nın 1976 yılında Kuveyt’ten yolladığı, Arap Alevîlerinin tarihçesi ve öğretisi hakkındaki sekiz sorusuna verilen cevaplardan oluşmuştur. Hayyir’in verdiği cevaplar şöyle özetlenebilir:

I) Önceleri hasımları tarafından Nusayrîler olarak adlandırılan,⁴⁴ bugün ise Alevîler (Arap Alevîleri) olarak tanınan topluluk İslâm’ın Şîa koluna mensuptur.⁴⁵

II) Fırak ve ricâl kitaplarında Muhammed b. Nusayr hakkında yer alan iddiaların⁴⁶ ilmi ve tarihî bir değeri yoktur.⁴⁷ Mezhep kavgalarının had safhada olduğu bir dönemde yazılan bu eserlere itimat etmek mümkün değildir. Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cennân el-Cünbülânî – Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî – Muhammed b. Ali el-Cillî – Ebû Saîd el-Meymûn b. Kâsım et-Tabarânî silsilesi, akâidî olmaktan ziyade tasavvufidir. Tasavvuf, İslâm dininden ayrı bir akide değildir. Arap Alevîlerini özel bir tasavvuf tarikatına nispet etmeyi mümkün kılan güvenilir bir kaynak yoktur.⁴⁸

III) Arap Alevîlerinin *el-Heftü’s-şerîf*⁴⁹ ve onunla birlikte yayımlanan *Fıtratü’l-munsân*⁵⁰ adlı kitaplarla hiçbir ilişkisi yoktur. Arap Alevîlerinden olup da bu iki kitaptaki bâtul

³⁹ Hayyir, ‘Akîdetunâ ve vâki’unâ, 18.

⁴⁰ Hayyir, ‘Akîdetunâ ve vâki’unâ, 19-35.

⁴¹ Hayyir, ‘Akîdetunâ ve vâki’unâ, 37-58.

⁴² Hayyir, ‘Akîdetunâ ve vâki’unâ, 59-79.

⁴³ Hayyir, ‘Akîdetunâ ve vâki’unâ, 60-62.

⁴⁴ Nusayrîlere bu adı hasımları vermemiştir. Ekol, Muhammed b. Nusayr’ın (ö. 270/884) on iki imamdan son üçünün bâbı olduğuna inandığı için bu adı almıştır. Ancak zamanla ekolün hasımları bu isme menfi bir anlam yüklemiş, bunun üzerine ekol Alevîler ismini kullanmayı tercih etmiştir.

⁴⁵ Hayyir, *er-Red ‘ala’d-Düktûr Şâkir Mustafa*, 20. Lübnan Alevî İslâm Meclisi’nin ilk başkanı Esad Ali el-Âsî (ö. 2017) Arap Alevî ekolü İslâm içerisinde şu şekilde konumlandırır: “Biz Kur’an’a bağlılığımızla dinen Müslümanız, Nebî’nin sünnetine ve Ehlibeyt’in naslarına bağlılığımızla Sünnîyiz, Hz. Ali’ye bağlılığımızla Alevîyiz, Ehlibeyt’in velayetine bağlılığımızla Şîyîyiz, on iki imama bağlılığımızla İmâmîyiz, Ca’fer es-Sâdık’ın fikhına bağlılığımızla Caferîyiz, Muhammed b. Nusayr’a bağlılığımızla Nusayrîyiz.” bk. Esad Ali el-Âsî, *el-Alevîyyûn târihen ve mezheben* (Beyrut: Dârü’l-Mehecce’ti’l-Baydâ’, 1432/2011), 419.

⁴⁶ Bu iddialar için bk. Sa’d b. Abdullâh el-Kummî – Hasan b. Musa en-Nevbahtî, *Şîa Fırkalar*, çev. Hasan Onat vd. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 238-239.

⁴⁷ Bu hususta bazı değerlendirmeler için bk. Ahmet Sonay, *İmâmîyye ve Nusayrîyye’de Dört Sefir Telakkisi* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 76-81.

⁴⁸ Hayyir, *er-Red ‘ala’d-Düktûr Şâkir Mustafa*, 21-22.

⁴⁹ Mufaddal b. Ömer el-Cu’fî’nin Ca’fer es-Sâdık’tan rivayet ettiği iddia edilen, bâtinî yorumlar içeren bir eserdir. İlk defa İsmâîlî araştırmacı Ârif Tâmir tarafından *el-Heftü ve’l-Azilla* adıyla Beyrut’ta 1960 yılında yayımlanmıştır.

öğretilere inanan ya da itimat eden, ne geçmişte ne de günümüzde hiç kimseye rastlanmamıştır. Bu iki kitaptan sorumlu olanlar naşirleridir. Naşirlerin dışarıdan teşvik aldıkları ve siyasî gayeler güttükleri herkesçe bilinmektedir.⁵¹

IV) Sünnî Müslüman âlimlerden bazıları gibi Arap Alevî Müslümanlar arasında da bâtına ve te'vile inananlar vardır. Bunlardan bazıları tenâsühü kabul etseler de diğer bazıları bu husustaki rivayetleri ikna edici bulmadıkları için reddetmektedirler. Tenâsüh bir akide değil, ilk bakışta Allah'ın adaletiyle bağdaşmıyor gibi gözükken bazı kozmik olayları açıklayabilmek için üretilen bir felsefî teoridir.⁵²

V) Arap Alevî Müslümanların tamamı, dün olduğu gibi bugün de Ca'ferî mezhebine bağlıdır. Onlar Müslümandırlar, mûmindirler, İmâmîdirler, İsnâaşerîdirler. Bu açıdan İsmailiyye'den ayrılmaktadırlar. Onları Ca'ferî Şîilerden ayıran büyük ya da küçük herhangi bir öğreti yoktur. Din konusunda aralarında yaygın olan cehalet, Sünnî ve Şîî çeşitli mezheplerin çoğu bağlılarının din konusundaki cehaletlerine benzemektedir. Bu cehaletlere Arap Alevîlerinin ya da diğer dinî grupların akidesi olarak bakılması doğru değildir. Bazı Arap Alevîleri tasavvufu ve tenâsühü benimsiyor diye bunları Arap Alevîlerinin akidesi sayan kişi, İslâm'ın birleştirici öğretilerine muhalefet eden art niyetli biridir. Bunları Arap Alevîlerinin akidesi sayarken benzerlerini diğer grupların akidesi saymamak utanç verici bir zulümdür.⁵³

VI) ve VII) Arap Alevîlerine nispet edilen teşbih ve tescim içerikli görüşler katıksız iftira ve yalandır. Bunlar bir taraftan mezhepsel taassubun, diğer taraftan misyonerlerin ürünleridir. Zira misyonerler bu tür iftiraları yaymakla İslâm mezheplerini birbirleriyle savaştıran ve birbirlerini tekfir eden gruplara dönüştürmeye çalışmışlardır. Bu stratejiyi Müslümanlar üzerinde hâkimiyet kurmanın aracı olarak kullanmışlardır. Bunu gösteren deliller sayılamayacak kadar çoktur. Akıl ve vicdan sahibi hiç kimse bu delilleri inkâr edemez.⁵⁴

VIII) İslâm mezhepleri arasında Cünbülâniyye⁵⁵ diye bir mezhep yoktur. Bu adı taşıyan bir tasavvuf tarikatı bulunduğu varsayılsa bile bu tarikatın mezhep ya da dinî akide olarak tanımlanması caiz değildir. Ortada böyle bir tarikata ait mahtut ya da matbu bir eser mevcut değildir. Bu durumda ismen mevcut olup cismen mevcut olmayan bu tarikatı ilmî bir şekilde incelemenin ve Arap Alevîleriyle ilişkisini belirlemenin imkânı bulunmamaktadır.⁵⁶

Hayyir, verdiği cevaplardan sonra "Tafsîl ve İstitrâd" adlı bir başlık açarak cevaplarını 35 maddede detaylandırır. Bu maddelerden dördüncüsünde, Dımaşk'a yerleşmeden önceki bazı çabalarından söz eder. Bu bağlamda 1929 yılından beri günlük gazetelerde ve aylık dergilerde tarih, edebiyat, ictimâî konular ve ümmîlikle mücadeleye dair makaleler yayımladığına değinir. Kardeşi Şeyh Abdullatîf el-Hayyir ile Şeyh Mahmûd es-Sâlih'in 1952 yılında birlikte yazdıkları *el-Muhtasaru'l-câmi' fi usûli'd-dîn ve fûrû'ihî* adlı kitabı özetleyip dipnotlar ekleyerek yayıma hazırladığını, Arap Alevîlerinden Ezher'e ve Necef'e dinî eğitim için birer öğrenci grubu gönderilmesine vesile olduğunu belirtir.⁵⁷ Beşinci maddede,

Eserin isminin ve içeriğinin Tâmir tarafından tahrif edildiğini savunan bir başka İsmâîlî araştırmacı Mustafa Gâlip, eseri 1964 yılında yeniden yayımlamıştır. Eserin yayımlanma süreci hakkında bk. Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî, *el-Heftû's-şerîf*, thk. Mustafa Gâlib (Beyrut: Dârü'l-Endülüs, 1397/1977), 7-10.

⁵⁰ Kaynaklarda bu eser hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

⁵¹ Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*, 22.

⁵² Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*, 22.

⁵³ Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*, 22-23.

⁵⁴ Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*, 23.

⁵⁵ Cünbülâniyye adı, Arap Alevî geleneğinde önemli bir şahsiyet olan Ebû Muhammed Abdullah el-Cennân'ın (ö. 287/891) ikamet ettiği, Küfe ile Vâsit arasında bir belde olan Cünbülâ'dan gelmektedir. Cennân, hocası Muhammed b. Cündeb'in (ö. 270/874'ten sonra) ardından Arap Alevî ekolün merciliğini üstlenmiş, kendisinden sonra ise bu görevi öğrencisi Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî (ö. 346/957) devralmıştır. bk. Âsî, *el-Aleviyyûn*, 251, 255, 265.

⁵⁶ Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*, 23.

⁵⁷ Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*, 26.

Dimaşk'a kesin bir şekilde taşındığı 1957'den sonraki çabalarına temas eder. Edebî, tarihî ve eleştirel makaleler yanında dinî kitaplar ve biyografiler yazdığını, radyoda program yaptığını zikreder.⁵⁸ Sekizinci maddede, Sa'd Cumu'a'nın *Mücteme'ül-kerâhiyye*'sindeki iftiralara 1971 yılında *li'l-Hakikati ve't-târih* adlı reddiyeyi yazdığını ve bunu çoğu Arap elçiliklerine, gazetelere, dergilere ve yayınevlerine gönderdiğini söyler.⁵⁹ On üçüncü maddede, Sünnî mutasavvıfların şatahâtına örnekler verir. Nasıl ki bunlar Ehl-i Sünnet'in akidesi olarak kabul edilmiyorsa benzeri şatahâtın Arap Alevîlerinin akidesi olarak da kabul edilmemesini talep eder.⁶⁰ Yirmi ikinci maddede, Alman şarkiyatçı Strothmann ile 1950'li yıllarda Lazkiye'de *en-Nusayriyye fi Sûriyye el-hâdira* adlı kitabı hakkında tartıştığını, ona, "Sen bir nakilci misin yoksa araştırmacı mısın?" diye sorduğunda Strothmann'ın nakilci gibi davrandığını itiraf ederek mahcup olduğunu haber verir. Şâkir Mustafa'nın da Düveyhî'nin 6./12. asırda yaşamış ecnebi tarihçi Galyoum es-Sûrî'den naklettiği, Tartus ile Trablus arasında 60 bin Nusayrî'nin Nasrânîliğe geçtiği yönündeki habere güvenmekle nakilcilikten öteye geçmediğini, böylece müfteri konumuna düştüğünü belirtir.⁶¹ Yirmi dokuzuncu maddede, İslâm ümmetinin birliğine ve bölünmenin zararlarına dair yazdıklarına işaret eder.⁶² Otuz birinci maddede, İslâm ümmetinin geri kalmışlığının en önemli sebeplerinden birinin, fikir adamlarının mezhepsel ihtilaflarla aşırı ilgilenmeleri ve bunları abartmaları, hatta varlığı olmayan ihtilaflar uydurmaları olduğunu savunur.⁶³ Otuz dördüncü maddede, fırak kitapları hakkında şu değerlendirmeyi yapar:

Fırak kitaplarına dalarak bunların bolca içerdiği iftiraları özel ya da genel toplantılarda gündeme getirmek ve insanlar arasında yaymak, hiçbir fayda sağlamaz. Akıl sahipleri, fırak kitaplarını yakmaya ya da gözlerden uzak tutmaya karar verselerdi, böylelikle tevhit dini olan sahih İslâm'a dönüş yolunda ilk adımı atmış olurlardı. Zira sahih İslâm; bölünme, parçalanma, dağılma ve sömürü dini değildir.⁶⁴

Hayyir eserinin son kısmında Şâkir Mustafa'ya ek mahiyetinde gönderdiği ilmî vesikaları sıralar.⁶⁵ Hayyir'in fikir dünyasını ve imza attığı çalışmaları tanımaya katkı sağlayacağı için bu vesikaları zikretmekte fayda görüyoruz:

I) Hayyir'in de aralarında bulunduğu, Suriye-Lübnan Alevîlerinden yaklaşık 80 âlimin imzaladığı "Beyân 'an 'Akîdeti'l-'Aleviyyîn" adlı bildirgenin bir nüshası.⁶⁶

II) Sa'd Cumu'a'nın *Mücteme'ül-kerâhiyye* adlı kitabına Hayyir'in yazdığı *li'l-Hakikati ve't-târih* adlı reddiyenin bir nüshası.

III) Fitne çıkarmak amacıyla Arap Alevîlerine atılan iftiraları protesto etmek üzere 1950'lerin başında yaklaşık 150 Arap Alevî âlimin imzaladığı telgrafın bir sureti.

IV) Hayyir'in Mısırlı yazar Mahmûd el-İzeb Mûsâ'nın *et-Te'âyûsu'd-dînî fi'l-İslâm*'ına yazdığı ve Dimaşk gazetelerinden *el-Eyyâm*'da yayımlanan reddiyesinin bir sureti.

V) Hayyir'in Aynuşşems Köyü sâkinlerine 1963 yılında gönderdiği, aralarında gerginliğe yol açan bir ihtilafa dair yazdığı *el-İslâhiyye* adlı risalenin bir sureti.

VI) Hayyir'in Arap Alevîlerine atılan iftiralar konusunda Halep'teki Rum Katolik Heyeti'yle yazışmalarının beş sureti.

⁵⁸ Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*, 27.

⁵⁹ Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*, 28-29.

⁶⁰ Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*, 32-38.

⁶¹ Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*, 54-55.

⁶² Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*, 63.

⁶³ Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*, 66.

⁶⁴ Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*, 68.

⁶⁵ Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*, 73-78.

⁶⁶ Şek'a, *İslâm bilâ mezâhib* adlı kitabının dördüncü baskısında söz konusu bildirgeye yer vermiş, kitabın önceki baskılarında Arap Alevîleri hakkında verdiği yanlış bilgilerden dolayı özür dilemiştir. bk. Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*, 73; Mustafa eş-Şek'a, *İslâm bilâ mezâhib* (Kahire: ed-Dâr'ül-Mısıriyye el-Lübnâniyye, 1416/1996), 321-322.

VII) Hayyir'in Arap Alevîlerine atılan iftiralar hakkında *el-Lâzikiyye* gazetesinde çıkan yazısının bir sureti.

VIII) Hayyir'in *Kıssatu't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslâmiyye* adlı kitabının Dımaşk'ta yayımlanan ikinci baskısının bir sureti.

IX) Beyrutlu Allâme Şeyh Muhammed Hasan el-Kubeysî'nin "Küllü Müslim Şîî Fehüve 'Alevî bi'd-Darûra" başlıklı bildirisinin bir nüshası.

X) Beyrutlu Dr. Muhammed Ali ez-Zü'bî'nin 1960 yılında Kırdâha ve Cebele'de el-Hayyir sülalesine yaptığı ziyareti, onlara duyduğu özlemi ve Dımaşk'ta Abdurrahmân el-Hayyir'i ziyaret etme arzusunu dile getiren iki mektubunun suretleri.

XI) Lübnan Üniversitesi Rektörü Fuad Efrâm el-Büstânî'nin tamamlayıp yeniden yayıma hazırladığı ansiklopedide yer alan Alevîlik maddesine dair gönderdiği iki mektuba Hayyir'in yazdığı cevapların suretleri.

XII) 1968'de Şam Radyosu için hazırlanan dinî bir sohbetin nüshası.

XIII) Kahire merkezli Mezhepleri Yaklaştırma Cemiyeti'nin yayımladığı *Risâletü'l-İslâm* dergisinin müdürü Şeyh Abdulazîz İsâ'nın Hayyir'e gönderdiği ve yaklaştırma fikri konusundaki çabalarını öven mektubun sureti.

XIV) *el-Ezher* dergisinde yayımlanan "Gulâtu's-Şî'a lem Yenkaridû Ba'du" adlı makaleye Hayyir'in reddiyesine dair Sâfîtâ'dan Üstat Gânim Yâsîn'in gönderdiği teyit nitelikli mektubun bir sureti.

XV) Seyyid Muhsin el-Hekîm'in vefatı münasebetiyle Hayyir'in gönderdiği taziyenin bir sureti.

XVI) Şerefüddîn el-Müsevî'nin, kendisine *el-Muhtasaru'l-câmi'* adlı kitabı hediye etmesi münasebetiyle Hayyir'e 1954 yılında gönderdiği mektubun bir sureti.

XVII) Cezayir Eğitim Bakanlığı Kültür İşleri Dairesi'nden Seyyid Mekkî eş-Şâzelî'nin Hayyir'e *Min Nidâi'l-îmân* adlı kitabı vesilesiyle gönderdiği mektubun bir sureti.

XVIII) Dımaşk'ta Şâzeliyye tarikatının şeyhi Muhammed Ebu's-Şâmât'ın Mısır müftüsü İmam Muhammed Abduh'un vefatını tarihlendiren beyitleri.

XIX) Şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerinde dört mezhep imamına uymayanların dalâletini iddia eden bir yazının sureti.⁶⁷

XX) Lübnanlı Dr. Muhammed Ali ez-Zü'bî ile Hayyir arasındaki İslâm mezheplerinin teşekkülü ve birbirlerinden uzaklaşmalarına dair 1960 tarihli iki mektubun suretleri.

XXI) Dımaşk'ta ikamet eden Şîî merci Seyyid Muhsin Emîn el-Âmilî'nin Hayyir'e gönderdiği 1947 tarihli mektubun sureti. Âmilî, mektupta kendisini temsilen Lazkiye'yi ziyaret eden heyete yardımı sebebiyle Hayyir'e şükranlarını bildirmektedir.

XXII) Dinî ıslahatlar konusunda Hayyir'in Şîî merci Seyyid Muhsin el-Hekîm'e yazdığı mektubun 1967 tarihli cevabının bir sureti.

XXIII) Milletvekili seçimlerinde Ca'feriyye Hayır Cemiyeti'nin desteğini isteyen genç bir adaya Hayyir'in verdiği olumsuz cevabı içeren mektubun bir sureti.

XXIV) Allâme Şeyh Abdullatîf İbrâhim'in Hayyir'e 1971'de Rabat'ta toplanan İslâm Konferansı'ndan dönüşü vesilesiyle gönderdiği tebrik içerikli şiiri içeren mektubun sureti.

XXV) Hayyir'in İslâm ve Müslümanlar hakkında Iraklı Allâme Abdulvahhâb es-Sâfi'ye yolladığı mektubun cevabının sureti.

XXVI) Somali Ulusal Cemiyeti üyelerinden Muhammed Şeyh Cemâl'in Hayyir'e gönderdiği, Dımaşk Üniversitesi'nde okuyan oğluna yardımı dolayısıyla teşekkür ettiği, 8 Eylül 1963 tarihli mektubun sureti.

⁶⁷ Hayyir muhtemelen bu yazıyı taassubun bir örneği olarak gördüğü için Şâkir Mustafa'nın dikkatine sunmuştur.

XXVII) Şif müctehit Allâme Muhammed Hüseyin Âl Kâşifülgıtâ'nın Ca'feriyye Hayır Cemiyeti konusunda bu cemiyetin genel sekreteri olan Hayyir'e yazdığı mektubun 1951 tarihli cevabının sureti.

XXVIII) Tunus asıllı fakih Seyyid Tâhir el-Mekkî es-Se'dâvî'nin, kendisine bazı eserlerini Cezayir'de bulunan kızı ve damadı vasıtasıyla hediye eden Hayyir'e teşekkürünü içeren mektubun sureti.

XXIX) Tunus'tan Seyyid Muhammed Ahmed el-Atraş'ın Hayyir'e 16 Ekim 1963'te yazdığı mektubun sureti. Atraş, mektubunda Dımaşk Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde doktorasını tamamlayan oğlunu damat olarak kabul eden Hayyir'e teşekkür etmekte ve şöyle demektedir: "İslâm'ın, biri doğuda diğeri batıda yaşayan iki aileyi bir araya getirmesi bizim için büyük bir şereftir. Ben hâlâ İslâm'ın doğudaki ve batıdaki Müslümanları bir araya getiren en güçlü bağ olduğuna inanıyorum."

XXX) Suriye asıllı Nuha Kurûşân'ın Hayyir'e 26 Ekim 1963 tarihinde yazdığı mektubun sureti. Kurûşân mektubunda Hayyir'in danışmanlığında yapacağı tez çalışmasını bir sene ertelemek zorunda kalmasından dolayı mazeret bildirmektedir.

XXXI) Arabistan'ın Katîf kentinden büyük edip Abdullah el-Ceşşî'nin Arap Alevî bölgelerini gezdikten, Arap Alevîleriyle tanıştıktan ve İslâmî hissiyatlarını gördükten sonra memleketine dönünce 1960 yılında Hayyir'e gönderdiği mektubun sureti.

XXXII) Irak'tan Üstat Halîl Ahmed el-Ânî'nin 24 Ocak 1959 tarihinde Hayyir'e gönderdiği mektubun sureti. Ânî risalede Kahire Üniversitesi üstatlarından Ebû Zehre'nin *el-Mezâhibu'l-İslâmiyye*'sinde beliren düşmanca ruhu tenkit etmekte, Hayyir'den Arap-İslâm dünyasına hizmet adına bu kitaba reddiye yazmasını istemektedir.

XXXIII) Hayyir'in Ânî'ye yukarıda bahsi geçen kitap hakkında yazdığı 6 Şubat 1959 tarihli cevabî mektubun sureti. Hayyir mektubunda 1958 yılının son aylarında yaptığı çalışmalarını da zikretmektedir.

XXXIV) Allâme Şeyh Abdullatîf İbrâhim'in Hayyir'e 2 Mayıs 1960 tarihinde gönderdiği mektubun sureti. Şeyh Abdullatîf, mektubunda Ebû Zehre ve benzerlerinin birlik, kardeşlik ve muhabbet çağında kin ve nefret çıkırtkanlığı yapmalarını eleştirmekte, Hayyir'in kendisine yönelttiği, Arap Alevî din adamlarından oluşan bir heyetle Ezher'i tanışma, kaynaşma ve yardımlaşma maksadıyla ziyaret teklifini gerçekleştiremeyeceği için mazur görülmesini istemektedir.

XXXV) Hayyir'in önde gelen Arap Alevî din adamlarına 11 Şubat 1961 tarihinde gönderdiği mektubun sureti. Hayyir mektubunda Arap Alevî din adamlarını din kardeşliğine sıkıca sarılmak ve bölünüp parçalanmaya yol açacak her türlü husumetten uzak durma konusunda dikkatli davranmaya çağırmaktadır.

Hayyir eserinin sonunda, İslâm mezheplerini birbirine yaklaştırmak adına ömrünün onlarca yılı boyunca ne kadar çaba harcadığını göstermek maksadıyla bu kadar çok ek vesikayı Şâkir Mustafa'ya gönderdiğini söyler. Bu çabalarının Allah tarafından kabul edilmesini niyaz eder. Ardından Şâkir Mustafa'dan mektubu ulaştığında kendisine haber vermesini, görüşlerine yönelteceği değerli, dostane eleştiriler varsa -bunlar ister olumlu ister olumsuz olsunlar- kendisini bunlardan mahrum bırakmamasını ister. Zira kendisine göre hakikat, araştırmanın ürünüdür.⁶⁸

7. *Menâsikü'l-hac 'ala'l-mezâhibi'l-hamse*: Beş mezhebe göre hac ritüellerini ele alan bir eserdir.⁶⁹

8. *Mevkifu'l-İslâm mine'l-ichâd ve't-ta'kîm*: İslâm'ın kürtaja ve kısırlaştırmaya yaklaşımını ortaya koyan bir eserdir.⁷⁰

⁶⁸ Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*, 78.

⁶⁹ Abdurrahmân el-Hayyir, *Menâsikü'l-hac 'ala'l-mezâhibi'l-hamse* (Dımaşk: Menşûrâtü Vezâratil-Evkâf, 1400/1980).

9. *el-İkdu'n-nazîm fî medâihi ve merâsi's-Şeyh Sâlih Nâsir el-Hekîm*: 1939 yılında Lazkiye'de vefat eden Şeyh Sâlih Nâsir el-Hekîm'e ithafen yazılan methiye ve mersiyeleri içeren bir derlemedir.⁷¹

10. *li'l-Hakîkati ve't-târîh*: Sa'd Cumu'a'nın Arap Alevîlerine attığı iftiralara karşı yazılan bir reddiyedir. *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*'nın sonunda yer almaktadır.⁷²

11. *el-Guluv fî'l-edebi'l-'Arabî evi'l-evrâku'l-mumezzeka*: Hayyir'in Lazkiye'de çıkan *el-Emânî* adlı dergide 1930 yılında yayımlanan makalelerini içermektedir.

12. *Ma'reketü Zikâr*: Arapların Sâsânîleri yendiği ilk savaşı anlatan bir eserdir.⁷³

13. *Kıssatu't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*: İslâm mezheplerini birbirine yaklaştırma projesinin tarihini anlatan bir eserdir.⁷⁴

Hayyir'in mahtut eserleri ise şunlardır:⁷⁵

1. *Min Talâi'i'n-nahdati'l-edebiyye fî muhâfazati'l-Lâzikiyye*: 19. ve 20. asırlarda Suriye sahilinde yaşayan bazı Arap Alevî âlimlerin ve ediplerin biyografilerini sunan bir eserdir. Hayyir bu biyografileri toplamak için elli yılını harcamıştır. Eserde yüz şahsın biyografisi yer almaktadır. Biyografilerde şahısların edebiyatından ve şiirlerinden çeşitli hacimlerde örneklere yer verilmektedir.

2. *Sâât me'a'l-kütüb ve'r-ricâl*: Bazı eserlerin ve yazarlarının değerlendirildiği bir çalışmadır.

3. *Resâil beyne edibeyn*: Hayyir ile Mısırlı yazar Mahmûd el-İzeb Mûsâ arasındaki edebî yazışmalardan oluşan bir derlemedir.

4. *Mecmû'a nesriyye fî mavdü'ât mutferrika: nakd ve tevcîh ve ictimâ' ve târîh*: Hayyir'in çeşitli konularda kaleme aldığı mensur yazılardan oluşan bir derlemedir. Yazıların içerdiği konular eleştiri, yönlendirme, toplum ve tarihtir.

5. *Resâil min eb ilâ bintihi*: Hayyir'in kızına gönderdiği mektuplardan oluşan bir eserdir.

6. *el-Bâziyârî: Şâ'ir kadîm*: Klasik dönem Arap şairlerinden Bâziyârî'yi tanıtip değerlendiren bir eserdir.

3. GÖRÜŞLERİ

Hayyir'e göre din, kâinatı yaratan bir ilâhın varlığını ikrar edip O'na ibadet etmektir. Bu ibadet O'nun emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından imtina etmekle gerçekleşir. İlâhî dinlerin sonuncusu ve en kâmil olanı İslâm dinidir. İslâm, iki şehadeti ikrar etmektir: "Şahit olurum ki Allah'tan başka ilah yoktur. Ve yine şahit olurum ki Muhammed, Allah'ın Resûlüdür." İman ise Yaradan'ın varlığına samimi bir şekilde inanmak, iki şehadeti ikrar etmek ve İslâm dininin ahkâmı gereğince amelde bulunmaktır. İslâm dininin ahkâmı, usûl ve fûrû' olmak üzere ikiye ayrılır. Dinin usulleri, ilim ifade eden delille bilinmek zorundadır. Bu usuller kesin olmalı, zanna ya da taklide dayanmamalıdır. Bunların "akâid usulleri" diye adlandırılmasının sebebi budur. Fûrû' alanında ise kişi, dilerse delil ve ilme dayanır, dilerse de hayatta olan baliğ, adil ve âlim bir müctehidi taklit eder.⁷⁶

Hayyir, dinin beş usulü bulunduğunu söyler. Bunlar tevhit, adalet, nübüvvet, imamet ve meaddır. Görülen ve görülmeyen âlemi yaratan tek bir ilah vardır. Mülkünde onun bir ortağı yoktur. O, kemâl sıfatlarıyla muttasıftır, eksik ve muhal sıfatlardan münezzehtir. "O'na

⁷⁰ Abdurrahmân el-Hayyir, *Mevkîfu'l-İslâm mine'l-ichâd ve't-ta'kîm* (Dimaşk: Dârü'l-Mecd, ts.).

⁷¹ Abdurrahmân el-Hayyir - İbrâhim Sâlih Nâsir el-Hekîm, *el-İkdu'n-nazîm fî medâihi ve merâsi's-Şeyh Sâlih Nâsir el-Hekîm* (Dimaşk: Matba'atü'l-İnşâ, 1384/1964).

⁷² Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*, 97-110.

⁷³ Abdurrahmân el-Hayyir, *Ma'reketü Zikâr* (Dimaşk: Dârü Üsâme, 1404/1984).

⁷⁴ Abdurrahmân el-Hayyir, *Kıssatu't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslâmiyye* (Dimaşk: y.y., 1389/1969).

⁷⁵ Hayyir'in mahtut eserleri, oğlu Hânî el-Hayyir'in şahsî kütüphanesinde bulunmaktadır.

⁷⁶ Hayyir, *Kitâbu's-Salât ve's-siyâm*, 5-7; a.mlf., *Akîdetunâ ve vâki'unâ*, 19.

*benzer hiçbir şey yoktur. O, her şeyi iştir, her şeyi görür.*⁷⁷ O, Kur'ân-ı Kerîm'in İhlâs sûresinde bildirdiği gibidir: *"De ki: O, Allah'tır, tektir. Allah Samed'dir. Doğurmamış ve doğmamıştır. O'nun hiçbir dengi yoktur."*⁷⁸ Allah âdildir, zulümden, çirkin fiillerden ve abesten münezzehtir. O, insanları ancak takatleri dâhilinde olan şeylerle mükellef tutar. Onlara yalnızca maslahatları olan şeyleri emreder ve yalnızca zararlarına olan şeyleri yasaklar. İnsanların çoğu, Allah'ın emir ve yasaklarındaki salah ve fesat cihetini bilmeseler de bu böyledir.⁷⁹

Hayyir'e göre nebiler Allah tarafından Sâlih kullar arasından seçilir. Onların görevi, ilâhî mesajları insanlara tebliğ etmektir. Allah bu şekilde insanları dünya ve ahirette maslahatlarına olan şeylere yönlendirir, ifsat edici şeyler hakkında uyarır. Nebilerin sayısı çottur. Kur'ân'da 25 nebi ve resûlden söz edilmiştir. Bunların birincisi Hz. Âdem, sonuncusu Hz. Muhammed b. Abdullah'tır. Onun şeriatı, ilâhî şeriatların sonuncusu ve en kâmil olup tüm zamanlara ve mekânlara uygundur. Nebilerin tamamı, bi'setlerinden önce ve sonra, kasten ya da yanlışlıkla sehivden, unutmaktan ve günah işlemekten masumdurlar. Onlar zamanlarının en kâmil ve üstünleri, övgüye layık sıfatları en fazla haiz olanlarıdır.⁸⁰

Hayyir'e göre imamet, insanların maslahatı için ilâhî hikmetin iktiza ettiği bir makamdır. İmamlar, ilâhî davetin yayılmasında nebilere yardımcıdırlar. Onlar nebilere ardından din ahkâmını koruyup tatbik etmekle, şeriatı tahriften ve yanlış tefsirden korumakla yükümlüdürler. Nitekim insanlar şahsî çıkarlarının, iman derecelerinin ve ahkâma ilişkin bilgilerinin farklılık arz etmesi sebebiyle çeşitli görüş ve içtihatlar üretmekte, bu da beraberinde ahkâmın tahrifini ve yanlış tefsirini getirmektedir. Bu durumda ilâhî lütuf, imamın ilâhî nasla tayinini ve tıpkı nebi gibi masum olmasını gerektirmektedir. Bu husus, imamın söz ve davranışlarına insanların gönül rahatlığıyla itimat etmelerini sağlamaktadır. Hz. Muhammed'in ardından imam Ali b. Ebû Tâlib'dir. Onun ardından iki oğlu, Hasan ve Hüseyin'dir. Hüseyin'in ardından, zürriyetinden gelen dokuz kişidir. Bunlar sırasıyla Ali Zeynelâbidîn, Muhammed el-Bâkır, Ca'fer es-Sâdık, Mûsâ el-Kâzım, Ali er-Rızâ, Muhammed el-Cevvâd, Ali el-Hâdî, Hasan el-Askerî ve Mehdî'dir. Mehdî, dedesi el-Mustafâ'nın adaşdır. Mehdî'nin diğer lakapları "el-Muntazar" ve "Sâhibu'l-Asr ve'z-Zamân"dir. O, ilâhî hikmet gereği insanların gözünden kaybolmuş olsa da diri ve mevcuttur. Allah onu âhir zamanda izhar edecektir. O, dedesinin yıpratılan şeriatını yenileyecek, zulüm ve haksızlıkla dolan dünyayı hak ve adaletle dolduracaktır.⁸¹ İmam Zeynelâbidîn'in oğlu Zeyd ve İmam Ca'fer es-Sâdık'ın oğlu İsmail hiçbir zaman imâmet iddiasında bulunmamışlardır. Dolayısıyla Zeydiyye ve İsmâiliyye'nin imamet silsilesi hatalıdır.⁸² Ali b. Ebû Tâlib'e muhâlefet eden sahâbileri lanetlemek caiz değildir. Zira lanetleme geleneği, düşmanlığın doğurduğu ve hem Şif hem Sünnî kesimin cahillerinin tevarüs ettiği bir hastalıktır.⁸³

Hayyir, insanların ölümden sonra hesap vermek için Allah tarafından diriltileceğini belirtir. Bu, iyilik yapanların iyilikle ödüllendirilmesi, kötülük yapanların ise kötülükleriyle cezalandırılması içindir. Zira Allah şöyle demektedir: *"İşte o gün insanlar yaptıkları kendilerine gösterilsin diye farklı gruplar halinde çıkarlar. Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür."*⁸⁴ Mead hak olduğu gibi Kur'ân'da ve hadislerde zikredilen kıyamet günü, cennet, ateş, azap, naîm, sırat, mizan gibi kavramlar da haktır.⁸⁵

⁷⁷ Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), eş-Şûrâ 42/11.

⁷⁸ el-İhlâs 112/1-4.

⁷⁹ Hayyir, 'Akîdetunâ ve vâki'unâ, 20.

⁸⁰ Hayyir, 'Akîdetunâ ve vâki'unâ, 20-21.

⁸¹ Hayyir, 'Akîdetunâ ve vâki'unâ, 21-22.

⁸² Hayyir, "Nakd ve Takrîz", 15.

⁸³ Hayyir, "Nakd ve Takrîz", 14-15.

⁸⁴ ez-Zilzâl 99/6-8.

⁸⁵ Hayyir, 'Akîdetunâ ve vâki'unâ, 22-23.

Hayyir, dinin fûruunun çok sayıda olduğunu ifade ettikten sonra bunlar arasında namaz, zekât, humus, oruç, itikâf, hac, cihat, iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak, satış, kira, hibe, vakfetmek, nikâh, boşanma, azat etme, ticaret, garanti, barış, ziraat, ortaklık, vekalet, vasiyetler, hadler, tanıklıklar ve kazayı sayar. Bunların en önemlilerinin namaz, oruç, zekât, hac ve cihat olduğunu, bu sebeple bunların dinin rûkûnleri sayıldıklarını söyler.⁸⁶

Hayyir şer'î delilleri Kur'ân, nebevî sünnet, icmâ ve akıl olarak sıralar. Ona göre Müslümanların elinde bulunan Kur'ân nüshası, Allah'ın kelimidir. Ne bir şahıs ne de cemaat Kur'ân'ı tahrif etmeye güç yetirebilir. Zira Allah şöyle demektedir: *"Bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz."*⁸⁷ Farklı mezheplerden olup farklı asırlarda yaşamış Müslüman âlimler, iki kapak arasındaki Kur'ân'ın, Allah'ın korunmuş kelâmı olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Ehl-i Sünnet ve Şîa'dan bazı ravilerin, Kur'ân'ın eksiltme ve eklemelere maruz kalarak tahrif edildiği yönündeki zayıf rivayetleri muteber değildir. İki ekolün tahkik ehli âlimleri, bu rivayetleri reddetmişlerdir.⁸⁸

Şer'î delillerin ikincisi olan nebevî sünnetin, Hz. Peygamber'den geldiği sâbit görülen bir hükmünü inkâr eden, Kur'ân'ın bir hükmünü inkâr etmiş sayılır. Sünnet, Hz. Peygamber'in sözü, fiili ve onayı olup Kur'ân'ın izaha muhtaç naslarını açıklayıcı bir fonksiyona sahiptir. Sünnet, bu açıklayıcılığı Kur'ân'ın icmâlini detaylandırmak, genelini özelleştirmek, nâsihini mensûhundan ayırmak gibi işlevler görmek suretiyle gerçekleştirir. *"İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklaman için ve düşünürler diye sana da Zikr'i indirdik."*⁸⁹ âyetiyle *"İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın;"*⁹⁰ âyeti buna işaret eder. Örneğin, *"Namazı kılın, zekâtı verin."*⁹¹ âyeti ele alındığında, Hz. Peygamber'in fiili ve takriri olmasaydı namazın nasıl kılınacağı ve zekâtın nasıl verileceği bilinemezdi. Açıklaması ve tafsilatı nebevî sünnette bulunan oruç, hac, cihat ve diğer fûrû' konuları için de aynı şey söz konusudur. Aslına bakılırsa sünnet de Kur'ân gibi Allah'tan sâdır. İkisinin arasındaki fark şudur: Kur'ân i'caz düzeyinde belagatle inmiştir. Bu sebeple Arapların fesahat ve belagat erbabı, Kur'ân'ın açık meydan okumasına⁹² rağmen, onun gibi bir kitabı ya da içerdiği sûrelerden biri gibi bir sûreyi yazabilmekten aciz kalmışlardır. Nebevî sünnet ise Arap dilini bilen herkesin itiraf ettiği gibi üst düzey fesahat ve belagat içerse de Kur'ân gibi i'caz sigasıyla varit olmamıştır. Bu sebeple münafıkların çoğu, gerek Hz. Peygamber'in hayatında gerekse vefatından sonra öğretisine aykırı olan birçok hadisi kendisine nispet edebilmişlerdir. Bu da Sünnî ve Şîi âlimleri, hadisleri sahih, muvassak, kavi, hasen, zayıf gibi kategorilere ayırmaya mecbur bırakmıştır.⁹³

Şer'î delillerin üçüncüsü olan icmâ, Müslümanların din ahkâmına dair bir konuda ortak fikre ulaşmalarıdır. Müslümanların -aralarında masum imamın da bulunduğu hesaba katılırsa- bir konuda icmâ etmeleri, kesin bir şer'î delildir. İcmâ bu şekilde tarif edilirse, onun kitap ve sünnetten kopuk olmadığı anlaşılacaktır. Çünkü icmânın bu ikisinden sâdır olan naslara muhalefet etmesi mümkün değildir.⁹⁴

Şer'î delillerden dördüncüsü akıldır. Bununla kastedilen şey, dinî ilimlerde derinleşmiş âlimin daha önce bahsi geçen üç kaynaktaki şer'î delili bulmak ve yeni ortaya çıkan bir hadisenin hükmünü bu kaynaklardan istinbat etmek üzere akıl yürütmesidir. Akıl ilk üç delille çelişmesi imkânsızdır. Çünkü akıl, sonuçta yalnızca ilk üç delilin bir şubesi ve ortaya çıkardığı bir hükümdür. Aklî delil, yalnızca ictihattan sudur eder. İctihat, şer'î hükümlere dair kanıtları tahsil etme yeteneğidir. Bu sebeple müctehit payesi yalnızca nezih

⁸⁶ Hayyir, *'Akîdetunâ ve vâki'unâ*, 23.

⁸⁷ el-Hicr 15/9.

⁸⁸ Hayyir, *'Akîdetunâ ve vâki'unâ*, 32.

⁸⁹ en-Nahl 16/44.

⁹⁰ İbrâhim 14/4.

⁹¹ el-Bakara 2/43.

⁹² et-Tûr 52/33-34; Hûd 11/13; el-Bakara 2/23; Yunus 10/38.

⁹³ Hayyir, *'Akîdetunâ ve vâki'unâ*, 33-34.

⁹⁴ Hayyir, *'Akîdetunâ ve vâki'unâ*, 34.

ve adaletli ilim adamlarının bu payeyi hak ettiğine tanık oldukları kişiye; eserlerine, fetvalarına ve hal-hareketlerine istinaden verilir. Ehlibeyt imamları, çok sayıda mütevatir hadiste ictihadın şartları arasında ilim, adalet, güvenilirlik ve emaneti göstermişlerdir.⁹⁵

Hayyir'in görüşlerini yukarıdaki gibi mücmel şekilde aktardıktan sonra bunların değerlendirmesini yapmamız faydalı olacaktır. Hayyir'in görüşlerinin genel anlamda Arap Alevîlerinin düşüncelerini yansıttığı söylenebilir. Ancak onun şer'î delillerle ilgili görüşü hakkında bunu söylemek mümkün değildir. Zira Arap Alevîliğinde şer'î deliller sadece Kur'ân ve sünnettir, icmâ ve akıl şer'î delil sayılmamaktadır.⁹⁶ Dolayısıyla Arap Alevîliğinde ne ictihad ne de müctehidi taklit söz konusudur. Arap Alevîliği bu yönüyle Ahbâriyye'ye benzemesine⁹⁷ rağmen Hayyir'in Arap Alevîliğini Usûlî İmâmîlikle özdeşleştirmeye çalıştığı fark edilmektedir. Hâlbuki iki ekol arasında ortak noktaların yanı sıra farklı noktaların da bulunması, böyle bir özdeşleştirme yapmaya imkân vermemektedir. Zira on iki imamcı İmâmîyye Şîası'nın bir kolu olan Arap Alevîliği; İslâm ve imanın tanımı, teşbih ve tecsimin nefyi, cebir ve tefvizin reddi, imamet, rec'at, bedâ, takiyye gibi konularda Usûlîlikle ittifak etse de nasçı bir metodolojiyi izlemesi, Allah'ın rü'yeti ve nuraniyetine inanması, marifet ve hidâyeti vehbî görmesi, Muhammed b. Nusayr'ı bâb olarak kabul etmesi gibi konularda ondan ayrılmaktadır.⁹⁸ Öyleyse bu noktada şöyle bir soru sormak gerekmektedir: Acaba Hayyir'in amacı, Arap Alevîliğini Usûlî İmâmîlik çizgisinde yeniden inşa etmek miydi? Kanaatimizce bu sorunun cevabı "hayır" olmalıdır. Nitekim Hayyir'in yaklaşımı, çağdaşı olan çok sayıda Arap Alevî âlim tarafından onaylanmıştır. Hayyir'in de aralarında bulunduğu 80 Arap Alevî âlimin 1972 yılında imzaladığı "Beyânu 'Akîdeti'l-Müslimîn el-'Aleviyyîn" başlıklı bildirme,⁹⁹ bunu açıkça göstermektedir. Arap Alevîlerinin önde gelen âlimlerinin akidelerini değiştirmek üzere ittifak etmeleri mümkün olmadığına göre mutlaka onları böyle bir yaklaşımı sergilemeye sevk eden farklı bir sebep bulunmalıdır. Bu sebep, söz konusu bildirgenin 1972 tarihli olmasından da sezileceği üzere dönemin siyasî konjonktürüdür. Zira Arap Alevî kökenli Hafız el-Esed'in 1971 yılında Suriye devlet başkanı olmasıyla birlikte ülkede Arap Alevîlerine yönelik yoğun bir karalama kampanyası başlamış, bunu tehlikeli bulan Arap Alevî âlimleri, Şîa'nın en büyük ve organize kolunu oluşturan Usûlî İmâmîyye'nin desteğini almak amacıyla Arap Alevîliğini bu kolla özdeş göstermek zorunda kalmışlardır. Onların bu yaklaşımı, Arap Alevî kimliği buharlaştırdığı için ekol içerisinden bazı sert tepkiler alsa da Usûlî İmâmîyye tarafından sevinçle karşılanmıştır. Bu bağlamda söz konusu bildirgenin önsözünün Usûlî-İmâmî âlimlerden Hasan Mehdî eş-Şîrâzî tarafından yazılmış olması dikkat çekicidir. Kısacası, Hayyir ve onun gibi düşünenler, Arap Alevîliğini Usûlîlikle özdeşleştirirken siyasî konjonktüre göre hareket etmişlerdir. Belki de şartlar uygun olsaydı, onlar Arap Alevîliğiyle Usûlîlik arasındaki benzer ve farklı yönleri ortaya koyabilecek ve böylece realist bir tavır sergileyebileceklerdi. Bu tavrı yakın zamanda Lübnan Alevî İslâm Meclisi Başkanı Şeyh Esad Ali el-Âsî'nin sergilediği görülmektedir. Bu bağlamda onun *el-'Aleviyyûn târîhen ve mezheben* adlı hacimli çalışması önem arz etmektedir.

Hayyir'in sözlerinden, teşbih ve tecsimi reddettiği,¹⁰⁰ bătına ve te'vile sıcak bakmadığı ve tenâsüh fikrini ikna edici bulmadığı¹⁰¹ anlaşılmaktadır. Bununla birlikte o, diğer Müslüman gruplar arasında olduğu gibi Arap Alevîleri arasında da bătına ve te'vile inanan kimselerin bulunduğunu inkâr etmemiştir. Ancak -yerinde bir tespitle- bunların azınlıkta

⁹⁵ Hayyir, *'Akîdetunâ ve vâki'unâ*, 34-35.

⁹⁶ Âsî, *el-'Aleviyyûn*, 399, 419.

⁹⁷ Âsî, Arap Alevîliği ile Ahbâriyye'yi şu sözleriyle karşılaştırır: "Biz Alevîler, ictihadi reddetmek konusunda Ahbârîlerle beraberiz. Ne var ki onların, ahbârî içeren dört kitabın senetlerinin kesin olduğu ve bu kitaplardaki tüm haberlerin mevsuk olduğu yönündeki görüşüne katılmıyoruz. Onların, tahrir konusunda şüpheye düşülürse söz konusu kitaplardaki delillerin iskat edilerek ihtiyatlı davranmanın zorunlu olması şeklindeki düşüncesini ise benimsiyoruz." bk. Âsî, *el-'Aleviyyûn*, 399.

⁹⁸ Bu konu hakkında bk. Âsî, *el-'Aleviyyûn*, 419-479.

⁹⁹ İlmî Heyet, *Beyânu 'akîdeti'l-Müslimîn el-'Aleviyyîn* (Beyrut: Dârü'l-Mehecce'ti'l-Baydâ', 1425/2004).

¹⁰⁰ Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*, 23.

¹⁰¹ Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*, 22.

olduğuna, dolayısıyla bâtinî te'villerinin tüm Arap Alevîlerine mal edilemeyeceğine ve onların mezhebiymiş gibi sunulamayacağına dikkat çekmiştir.¹⁰² Ona göre tasavvufî tarikatları zikir üsluplarıdır; bazı âyet ve hadisler getirilen tafsilatlı şerhlerdir. Zaman içerisinde bunlara çok fazla ictihat eklenmiştir. Dirayetli âlimler bunların çoğunu reddederler, te'vil edilebilecek olanları te'vile tabi tutarlar, Kur'ân ve sahih sünnetle insicamlı olup mantıklı bulduklarını ise benimserler.¹⁰³

Hayyir, Arap milliyetçiliğinin Suriye'de revaçta olduğu bir dönemde yaşamıştır. Bu dönemde Suriyeli siyasetçiler Müslümanları Arap milliyetçiliği etrafında birleştirmeyi amaçlamışlar, bu amaca hizmet etmesi bakımından da İslâm mezheplerini birbirine yaklaştırma projesini desteklemişlerdir. Hayyir bu minvalde çaba harcayan âlimlerden biri olması hasebiyle diğer ekollerle tartışmaya girmemiş, eserlerinde uzlaştırıcı ve ılımlı bir dil kullanmıştır.

SONUÇ

Arap Alevîleri 20. asırda Suriye'de önemli ilmî şahsiyetler yetiştirmişlerdir. Bunlardan Şeyh Abdülhâdî Haydar (ö. 1991) ve Şeyh Abdullatîf İbrâhim (ö. 1995) gibi bazıları inzivaya çekilerek züht ve tefekkürü esas alan bir yaşam tarzını tercih etmişlerdir. Abdurrahmân el-Hayyir ise Alevîlerin 20. asırda yaşayan aktif ve üretken âlimleri arasında yer almıştır. Yaşadığı toplumdaki cehalete, hurafelere, aşiretçiliğe, taassuba ve mezhepçiliğe karşı kararlı bir mücadele vermiştir. Ayrıca İslâm mezheplerini birbirine yaklaştırma hususunda önemli çabalar harcamıştır. Onun bu çabalarını Yemen Arap Cumhuriyeti eski devlet başkanlarından Abdurrahmân el-Eryânî (ö. 1998) '*Akîdetunâ ve vâki'unâ*'ya yazdığı takdim yazısında şu sözleriyle takdir etmiştir: "İslâm âlimlerinin hepsi Şeyh el-Hayyir gibi olsalardı geleceğe ümitle bakabilirdik. Nitekim o, hem kitap hakkında hem de Sünnî ve Şîî kaynaklara dayalı sünnet hakkında geniş bilgiye sahiptir. Buna ek olarak tüm mezheplerin görüşlerine açık, geniş ufuklu biridir. Mezheplerin birbirine yakınlaşması ve Müslümanların birliği için davette bulunmaktadır."

Hayyir, akıcı ve sade bir dille yazdığı eserlerinde okuyucusuna ilmî değere sahip bir içerik sunmayı başarmıştır. Elli yıllık çalışmasının ürünü olan, kıymetli bir kültürel miras mesabesindeki *Min Talâi'î'n-nahdati'l-edebiyye* adlı biyografik eserinin henüz yayımlanmamış olması büyük bir eksikliktir. Keza *Sâ'ât me'a'l-kütüb ve'r-ricâl* ve *Mecmû'a nesriyye fî mavdû'ât muteferrika: nakd ve tevcih ve ictimâ' ve târih* adlı eserlerinin de Kelâm, İslâm Mezhepler Tarihi ve İslâm Tarihi disiplinleri açısından ilgi çekici içeriklere sahip oldukları sezilmekte, yakın zamanda yayımlanmaları ümit edilmektedir.

Hayyir, 20. asırda Suriye Alevîlerini başarıyla temsil etmiş, onların haklarını yılmadan savunmuştur. Bu açıdan bakıldığında onun Arap Alevîliğine sunduğu katkıları yadsımak mümkün değildir. Bununla birlikte onun Arap Alevîliğini Usûlî İmâmîlikle özdeşleştiren yaklaşımının dönemin siyasî konjonktüründen kaynaklandığı, dolayısıyla da realiteyle uyuşmadığı gözlenmektedir. Hayyir'i bu yaklaşımı sebebiyle suçlamak yerine, yaşadığı ortamı ve şartları anlamının daha doğru olacağı değerlendirilmektedir.

Hayyir'in başarısının temelinde ilmî birikimi ve güçlü sosyal ilişkileri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra siyasî konjonktürün de başarısına bir miktar katkı sağladığı söylenebilir. Nitekim Suriye'de 1950'li yıllardan itibaren mezhepsel taassubu mümkün mertebe törpülemek ve ortak yaşama kültürünü yaymak isteyen yönetimlerin başa gelmesi, Hayyir'in işini kolaylaştırmış ve hareket alanını genişletmiştir. Bu noktada Hâfız el-Esed'in Hayyir'e verdiği destek özellikle hatırlanmalıdır.

¹⁰² Hayyir, "Nakd ve Takrîz", 57-59.

¹⁰³ Hayyir, "Nakd ve Takrîz", 31.

KAYNAKÇA

- el-Ahmed, Ali Süleyman. *el-İmâm eş-Şeyh Süleyman el-Ahmed*. Dımaşk: Dârü'l-Ferkad, 2. Basım, 1431/2010.
- el-Âsî, Esad Ali. *el-'Aleviyyûn târîhen ve mezheben*. Beyrut: Dârü'l-Mehecceci'l-Baydâ', 1432/2011.
- el-Cu'fî, Mufaddal b. Ömer. *el-Heftü's-şerîf*. thk. Mustafa Gâlib. Beyrut: Dârü'l-Endülüs, 2. Basım, 1397/1977.
- Dîb, Kemâl. *Târîhu Sûriyye el-mu'âsir*. Beyrut: Dârü'n-Nahâr, 2. Basım, 1433/2012.
- Hasan, Hâmid. *Sâlih el-Ali sâiren ve şâ'iren*. Dımaşk: Dârü Mecelleti's-Sekâfe, 1393/1973.
- Hasan, Hâmid. *Vechen li vech emâme't-târîh*. Dımaşk: Matba'atu 'İkrime, 1412/1992.
- Havende, Muhammed. *Târîhu'l-'Aleviyyîn ve ensâbuhum*. Beyrut: Dârü'l-Mehecceci'l-Baydâ', 1425/2004.
- el-Hayyir, Abdurrahmân - el-Hekîm, İbrâhim Sâlih Nâsır. *el-'İkdu'n-nazîm fî medâihi ve merâsi's-Şeyh Sâlih Nâsır el-Hekîm*. Dımaşk: Matba'atü'l-İnşâ, 1384/1964.
- el-Hayyir, Abdurrahmân. *Tuhfetü'l-mü'min*. Dımaşk: y.y., 1385/1966.
- el-Hayyir, Abdurrahmân. *Kitâbu's-Salât ve's-siyâm vifka'l-mezhebi'l-Ca'ferî*. Dımaşk: Matba'atu'l-İnşâ, 2. Basım, 1387/1967.
- el-Hayyir, Abdurrahmân. *Kissatu't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*. Dımaşk: y.y., 1389/1969.
- el-Hayyir, Abdurrahmân. *Menâsikü'l-hac 'ala'l-mezâhibi'l-hamse*. Dımaşk: y.y., 1400/1980.
- el-Hayyir, Abdurrahmân. *Ma'reketü Zikâr*. Dımaşk: Dârü Üsâme, 1404/1984.
- el-Hayyir, Abdurrahmân. *Min Nidâi'l-îmân*. Dımaşk: Dârü'l-Mecd, 3. Basım, 1405/1985.
- el-Hayyir, Abdurrahmân. *'Akîdetunâ ve vâki'unâ nahnu'l-Müslimîn el-Ca'feriyyîn el-'Aleviyyîn*. Dımaşk: Kütüb Zâtü Fâide, 7. Basım, 1414/1994.
- el-Hayyir, Abdurrahmân. *er-Red 'ala'd-Düktâr Şâkir Mustafa*. Dımaşk: Kütüb Zâtü Fâide, 5. Basım, 1416/1996.
- el-Hayyir, Abdurrahmân. *Mevkıfu'l-İslâm mine'l-ichâd ve't-ta'kîm*. Dımaşk: Dârü'l-Mecd, ts.
- el-Hayyir, Muhammed Hamdân. *ed-Dîvân*. Dımaşk: y.y., 1427/2006.
- İbrâhim, Abdullatîf. *ed-Dîvân*. Dımaşk: Matba'atu'l-Kâtibi'l-'Arabî, 1399/1979.
- İlmî Heyet. *Beyânu 'akîdeti'l-Müslimîn el-'Aleviyyîn*. Beyrut: Dârü'l-Mehecceci'l-Baydâ', 1425/2004.
- el-Kummî, Sa'd b. Abdullâh - en-Nevbahtî, Hasan b. Musa. *Şif Fırkalar*. çev. Hasan Onat vd. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- el-Mazlûm, Hüseyin Muhammed. *el-Müslimûn el-'Aleviyyûn beyne müftereyâtî'l-aklâm ve cevri'l-hükkâm*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Mehecceci'l-Baydâ', 1420-1422/1999-2001.
- Muhammed, Yûsuf Halîl. *el-Enbâu'l-hafiyye 'ani's-Şî'ati'l-'Aleviyye*. Beyrut: ed-Dârü'l-İslâmiyye, 1416/1996.
- Nebhâ, Hıdır Muhammed. *Cebelü'l-'Aleviyyîn ve Cebelü 'Âmil*. Beyrut: Menşûrât Dîfâf, 1434/2013.
- Osman, Hâsim. *Târîhu Sûriyye el-hadîs ('Ahdu Hâfiz el-Esed)*. Beyrut: Riyâd er-Reyyis li'l-Kütüb ve'n-Neşr, 1435/2014.
- es-Sâlih, Mahmûd. *en-Nebeül-yakîn 'ani'l-'Aleviyyîn*. Lazkiye: Dârü'l-Mürsât, 3. Basım, 1417/1997.
- Sa'ûd, Abdullatîf - Şaban, Muhammed Hasan. *Hayâtü's-Şeyh Süleyman el-Ahmed*. Lazkiye: y.y., 1405/1985.
- Sonay, Ahmet. *İmâmiyye ve Nusayriyye'de Dört Sefir Telakkisi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- eş-Şek'a, Mustafa. *İslâm bilâ mezâhib*. Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye el-Lübnâniyye, 11. Basım, 1416/1996.

- et-Tarihî, Muhammed Saîd. *Me'âlimu's-Şâm ve a'lâmuhâ (Târîhu't-teşeyyu' fî bilâdi's-Şâm)*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'r-Râfideyn, 1431/2010.
- et-Tavîl, Muhammed Emîn Gâlib. *Târîhu'l-'Aleviyîn*. Beyrut: Dârü'l-Endülüs, 3. Basım, 1399/1979.
- et-Tavîl, Muhammed Emîn Gâlib. *Arap Alevileri Tarihi*. çev. İsmail Özdemir. Ankara: Karahan Yayınevi, 2. Basım, 2012.
- Winter, Stefan. *A History of the Alawis (From Medieval Aleppo to the Turkish Republic)*. Princeton: Princeton University Press, 2016.
- el-Yûnus, Abdullatîf. *Sevretü's-Şeyh Sâlih el-Ali*. Dımaşk: Dârü'l-Yakzati'l-'Arabiyye, 1426/2005.